

گزارش همایش «تحولات ژئوپلیتیکی حوزه دریای مازندران»

گروه جغرافیا

تا چندی پیش، "حوزه دریای مازندران" نه تنها در سیاست خارجی ایران، بلکه در عرصه سیاست بین‌المللی نیز از جایگاه شایسته‌ای برخوردار نبود. فروپاشی شوروی باعث گردید تا در سیاست خارجی پنج کشور ساحلی و کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، حوزه دریای مازندران از جنبه‌های مختلف، بویژه "منابع انرژی"، جایگاه پراهمیتی پیدا نماید، به گونه‌ای که امروزه شاهد تحولات ژئوپلیتیکی عمیقی در این حوزه هستیم.

هرچند وجود ذخایر ارزشمند نفت و گاز در حوزه دریای مازندران، و موقعیت استراتژیک بی نظیر ایران در این حوزه، ایران را در مرکز توجه و رقابتهای قدرتهای بزرگ قرار داده است، با این حال، ایران نتوانست با توجه به وزن ژئوپلیتیکی بالای خود در پویای تحولات حوزه دریای مازندران نقش قابل ملاحظه‌ای را ایفا نماید، و دستگه دیپلماسی ایران با مشکلات جدی مواجه گردید. بنابراین، پژوهش پیرامون تحولات ژئوپلیتیکی حوزه مازندران و ارائه تحلیل‌های نقادانه که بتواند به توصیه‌های راهبردی و اتخاذ الگوهای رفتاری موفق و مناسب برای دستگاه سیاست خارجی کشورمان بینجامد، از رسالت‌های اساسی و مهم مراکز علمی و پژوهشی به شمار می‌رود.

در این راستا، و در ادامه برگزاری سلسله همایشهای تخصصی در پژوهشکده علوم دفاعی دانشگاه امام حسین (ع) نهمین همایش بررسی مسائل امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تحت عنوان "تحولات ژئوپلیتیک حوزه دریای مازندران" برگزار گردید. این همایش با همکاری صمیمانه گروه جغرافیای پژوهشکده، در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۷۹ با شرکت پژوهشگران، اعضای هیأت علمی دانشگاههای مختلف، فرماندهان

نظامی و دانشجویان، در محل سائن فتحی شقاقی دانشگاه امام حسین (ع) برگزار شد، و سخنرانان این همایش دیدگاههای خود را در زمینه مسائل مورد نظر به بحث گذاشتند. پس از تلاوت آیاتی چند از کلام... مجید، جلسه با سخنان آقای دکتر مقدم، دبیر همایش و مسئول گروه جغرافیای پژوهشکده علوم دفاعی، رسماً گشایش یافت. ایشان اظهار داشتند که منطقه دریای مازندران به عنوان محل تلاقی اروپا، آسیا و شرق و غرب، و جایی که در آن حیطه نفوذ مسیحیت و اسلام جدا می شود، همواره از اهمیت ژئواستراتژیک برخوردار بوده است. این اهمیت پس از فروپاشی شوروی و کشف ذخایر نفت و گاز در این منطقه افزایش یافت، و توجه جهانیان را به خود جلب کرد. آقای دکتر مقدم در ادامه سخنان خود ابهام حقوقی مربوط به وضعیت دریای مازندران، خطرات ناشی از بی ثباتی، ظهور رقابتهای منطقه‌ای، تهدیدات مربوط به ایجاد دو بلوک به رهبری آمریکا و روسیه، تأکید بر ملاحظات سیاسی (به جای منطق اقتصادی) در انتقال نفت و گاز منطقه، و مسائل زیست محیطی و اکولوژیکی را به عنوان چالشهای آینده کشورهای ساحل دریای مازندران نام برد.

پس از پایان سخنان آقای دکتر مقدم، مجری همایش برادر کیوان حسینی، به تشریح برنامه‌های همایش پرداختند. اولین سخنران همایش آقای دکتر عزت‌اله عزتی، استاد دانشگاه تهران بودند که به ارائه مقاله خود با عنوان "ژئواستراتژی متحول روسیه، و تأثیر آن بر ژئوپلیتیک منطقه" پرداخت. ایشان اظهار داشتند که به دو دلیل عمده تحولات و دگرگونی فعلی در ساختار نظام سیاسی بین‌المللی به وقوع پیوست: اول به دلیل به بن بست رسیدن استراتژیهای نظامی؛ و دوم به دلیل بالابودن هزینه توازن قوا. این دو عامل موجب تجدیدنظر در مرزهای ژئواستراتژیک جهان و مناطق استراتژیک جدید شد. در نتیجه در خط تماس دو ژئواستراتژی جهانی تحولاتی صورت گرفت که منجر به یکی شدن آلمان، و تغییر و تحول در استراتژیهای دوا بر قدرت گردید، و روسیه بنابه مقتضایات جغرافیایی، موضع پدافندی خود را ترک کرد. این عقب‌نشینی موجب پیامدهای ژئوپلیتیکی پیچیده‌ای در سرزمینهای جنوبی و غربی روسیه گردیده و بیشترین نگرانیها را برای آن فراهم آورده است. تجزیه و تحلیل این رویدادها می‌تواند تا حد زیادی ما را با این حقیقت آشنا سازد که چرا بعد از فروپاشی شوروی، روسیه ناچار شد از سال ۱۹۹۳ تا سال ۱۹۹۹، دوباره دکتترین نظامی خود را تغییر دهد. در آخرین دکتترین نظامی روسیه که در ماه مه سال ۱۹۹۹ مورد تجدیدنظر واقع شد، اعلام شده است که حفظ امنیت روسیه فقط در چارچوب مرزهای شوروی سابق امکان پذیر است.

دکتر عزتی در بخش دیگری از سخنان خود بیان داشتند که هم‌اکنون رهبران کشورهای حوزه مازندران دچار بلا تکلیفی و تناقض شده‌اند. آنها از یک طرف منافع ملی خود را در غرب جستجو می‌کنند، و از طرفی حل مشکلات امنیت داخلی و واقعی شدن با روسیه گره خورده است. وی در خصوص بازی بزرگ لوله‌های نفت و گاز اعلام کرد که سرانجام منطق اقتصادی بر ملاحظات سیاسی پیروز خواهد شد، زیرا در سال ۲۰۲۰ که ۴۱/۵ درصد نفت ایالات متحده آمریکا از خارج تأمین خواهد شد، فقط دو کشور ایران و عراق در محور تأمین قرار خواهند گرفت و دیگر کشورهای صادرکننده نفت، از جمله عربستان، کویت و غیره به دلیل اتمام ذخایر نفتی عملاً از جمع صادرکنندگان نفت خارج خواهند شد.

با توجه به تحولات و چشم‌اندازهای فعلی در حوزه مازندران، دکتر عزتی توصیه نمودند که ایران باید برای اقدامات زیر برنامه‌ریزی نماید:

- ۱- ایجاد یک نظام سیاسی منطقه‌ای در حوزه مازندران؛
- ۲- تلاش در جهت تثبیت سیاسی خارجی، با توجه به این نکته که سیاست خارجی غلط با ثبات، بهتر از سیاست خارجی صحیح بی ثبات است؛
- ۳- انتخاب شرکای استراتژیک بر اساس واقعیت‌های موجود؛ در این بین باید میان شرکای استراتژیکی و تاکتیکی فرق گذاشت، و این مسئله را مورد توجه قرار داد که در عرصه روابط بین‌الملل نه دشمن همیشگی وجود دارد و نه دوست همیشگی؛
- ۴- تدوین سیاست خارجی بر اساس واقع‌گرایی نه ذهن‌گرایی.

در صورت عدم توجه به موارد یادشده، امنیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیت منابع و محیطی ایران مورد تهدید واقع خواهد شد.

آقای دکتر محمدرضا حافظ‌نیا، استاد دانشگاه تربیت مدرس، در این همایش طی مقاله‌ای با عنوان "ویژگیهای ژئوپلیتیکی منطقه مازندران"، ابتدا به صورت اجمالی به ویژگیهای سابق منطقه ژئوپلیتیکی مازندران که بیشتر نوعی سکون و آرامش و تداعی می‌کرد اشاره کرد، و سپس در دوره اخیر از فعال شدن نیروهای درونی این منطقه ژئوپلیتیکی و توجه گسترده دوباره نظام بین‌المللی و قدرتهای جهانی و منطقه‌ای نسبت به آن سخن راند. از دیدگاه ایشان، ارتباط و تأثیر متقابل منطقه ژئوپلیتیکی مازندران با حوزه‌های همجوار (حوزه آسیای مرکزی در شرق، حوزه ایران در جنوب، حوزه روسیه در شمال و حوزه قفقاز در غرب)، مسائل آن را در حال و آینده مشخص خواهد نمود، و

بر این اساس برآیند دیدگاهها و مسائل خاص این چهار حوزه را در جهت‌گیری منطقه ژئوپلیتیکی مازندران تأثیرگذار و تعیین‌کننده دانست.

دکتر حافظ‌نیا در ادامه صحبت‌های خود به تشریح ویژگیهای مهم و اساسی حوزه ژئوپلیتیکی مازندران در مقطع کنونی پرداخت؛ اولین ویژگی این حوزه را به عنوان زیرسیسمی از نظام بین‌المللی با کارکردهای ویژه "معرفی کرد، و در این راستا کارکردهای مختلف آن را از جنبه‌های مختلف انرژی، آبزیان، صنعت توریسم و آب شیرین مورد بحث و بررسی قرار داد. "ارتباط متقابل کشورهای همسایه و ساحلی دریای مازندران"، ویژگی دوم حوزه ژئوپلیتیک مازندران بود که سخنران به تفصیل پیرامون آن به بحث و بررسی پرداختند. به اعتقاد وی نقش ارتباطی، منابع زیستی و آبزیان، بهره‌برداری از ذخایر زیرکف، همسایگی و داشتن هویت مشترک جغرافیایی این منطقه می‌تواند جایگاه آن را به عنوان یک نظام منطقه‌ای در عرصه روابط بین‌الملل ارتقا بخشد. سخنران بیان داشتند که علی‌رغم وجود اشتراکات و پیوندهای تاریخی و همگراییها، "تفاوتها و تعارضات" به عنوان سومین ویژگی منطقه ژئوپلیتیکی مازندران تلقی می‌شود. از نظر ایشان رقابت برای تصرف و دستیابی بر ذخایر سطحی و زیرسطحی و کف دریای مازندران، وجود نیروهای متعارض برون‌منطقه‌ای، ساختار گوناگون نومی و نژادی، ساختهای متفاوت دینی و مذهبی، ساختار قدرت نامتوازن درون منطقه‌ای، و بالاخره ناهمگونی رفتار سیاسی کشورهای ساحل مازندران، از جمله این تفاوتها و تعارضات به شمار می‌آیند.

در پایان آقای دکتر حافظ‌نیا ضمن جمع‌بندی مباحث طرح شده، نتیجه‌گیری نمودند که علی‌رغم وجود اشتراکات درون منطقه‌ای، بتدریج تفاوتها و تعارضات و تقابلهای منطقه‌ای، نقش قویتری ایفا کرده، و بر نیروهای همگرا غلبه می‌نماید. استقرار رژیم حقوقی منصفانه، اعتمادسازی و ایجاد همکاریهای متقابل منطقه‌ای، از جمله پیشنهاداتی بودند که سخنران بر آنها تأکید داشتند.

سخنران بعدی همایش، خانم دکتر زهرا احمدی پور، استاد جغرافیای سیاسی و مدیر کل دفتر تقسیمات کشوری وزارت کشور بود که مقاله خود را با عنوان "ژئوپلیتیک نوین دریای مازندران" ارائه نمودند. ایشان عنوان کردند که فروپاشی شوروی موجب ظهور عصر جدیدی در روابط بین دولتها شده و تحولی بنیادین را در تمامی ابعاد نظام بین‌المللی ایجاد کرده است. تحول در قدرت جهانی، مناسبات جدید منطقه‌ای، اثرگذاری اقتصاد در روابط بین کشورها، افزایش تعداد بازیگران در نظام بین‌المللی و نقش

قومیت و مذهب در این راستا قرار دارند.

خانم دکتر احمدی پور، در بخش دیگری از سخنرانی خود اظهار داشتند که اقتصاد بیمار بجای مانده از سیستم متمرکز قبلی کشورهای منطقه مازندران و تلاش این کشورها برای رفع این نقیصه، باعث گرایش آنها به قدرتهای فرامنطقه‌ای و در نهایت بهره‌برداری از منابع مختلف دریای مازندران گردیده، که این امر به نوبه خود مشکلات زیست محیطی را افزایش داده است. وی در ادامه اظهار داشت که قرار گرفتن کشورهای منطقه مازندران در راستی روابط استراتژیکی با قدرتهای فرامنطقه‌ای در قالب طرحهای اقتصادی و توسعه ملی، استقلال سیاسی و اقتصادی آنها را در آینده بیشتر به مخاطره خواهد انداخت. خانم دکتر احمدی پور در پایان از حفظ محیط زیست، استفاده عادلانه از منابع انرژی و تعیین رژیم حقوقی دریای مازندران، به عنوان عوامل ثبات و آبادانی منطقه نام بردند.

سخنران دیگر همایش آقای دکتر بهرام احمدیان، پژوهشگر و استاد جغرافیای سیاسی بود که مباحث خود را طی مقاله‌ای با عنوان "دریای مازندران، موقعیت ژئوپلیتیکی و چشم‌انداز آینده" ارائه کردند. ایشان بیان داشتند که پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد دریای مازندران به دریای تعارض و تقابل قدرتهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شده است. منطقه ژئوپلیتیکی دریای مازندران با ویژگیهای سرزمینی متنوع و چشم‌اندازهای گوناگون فرهنگی، منطقه‌ای در هم آمیخته با پیچیدگیهای عجیب و خاص خود می‌باشد که سبب شکل‌گیری موزائیکی از ارقام در منطقه شده است. آقای دکتر امیر احمدیان اظهار داشتند که در دوره جنگ سرد، ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم منطقه روابط قابل توجهی با مردم منطقه برقرار نکرد، و از طرف دیگر کمترین بهره‌برداری را از دریای مازندران داشت، درحالی که روابط در چنین سطح پایینی با وجود مشترکات دینی و فرهنگی بین ملت مسلمان ایران با ملل مسلمان پیرامون دریای مازندران در آسیای مرکزی و قفقاز، در تعارض اساسی قرار داشت. در شرایط کنونی موقعیت جغرافیایی استثنایی ایران، به عنوان کشوری دروازه‌ای، برتریهای موقعیت ژئوپلیتیکی آن را برای کشورهای منطقه آشکار ساخته است. وی همچنین عنوان کرد پس از فروپاشی شوروی کشورهای حوزه دریای مازندران تاکنون موفق به امضای قرارداد جدیدی در خصوص رژیم حقوقی آن نشده‌اند. این وضعیت سبب بهره‌برداری خودخواهانه کشورهای ساحلی از این دریا شده و مشکلات گوناگون نظیر مسائل زیست محیطی و بهره‌برداری بی‌رویه منابع آبزیان و غیره را موجب شده است. در حال حاضر کشورهای حوزه مازندران با دیدگاه جدید روسیه مبنی بر تقسیم بخش

بستر دریا و بهره‌برداری مشترک از سطح، یا تقسیم بخش سطح و بستر دریا موافقت دارند؛ و این درحالی است که ایران خواهان بهره‌برداری مشاع در دریاست که مورد موافقت دیگر کشورهای ساحلی نیست. به نظر می‌رسد که ایران در نهایت ناگزیر به پذیرش نظر اکثریت خواهد بود.

دکتر امیراحمدیان در زمینه موضوع انتقال نفت و گاز دریای مازندران عنوان کردند که مسیر ایران امن‌ترین، کوتاه‌ترین و درعین حال اقتصادی‌ترین مسیر به شمار می‌آید، با این وجود آمریکا بارها مخالفت خود را با عبور خطوط انتقال نفت و گاز از مسیر ایران اعلام کرده است. بنابراین در تعیین مسیرهای انتقال لوله‌های نفت و گاز منطقه، بیشتر اهداف سیاسی دنبال می‌شود و ملاحظات اقتصادی در مراحل بعدی قرار دارد.

پنجمین و آخرین سخنران همایش آقای فتح‌اله دهقان، پژوهشگر اداره اطلاعات ستاد مشترک سپاه بود که در مقاله‌ای با عنوان «اهمیت ژئوپلیتیک دریای مازندران»، ابتدا جنبه‌ها و پیامدهای مثبت و منفی ژئوپلیتیک جدید دریای مازندران را بیان داشته، و سپس رژیم حقوقی دریای مازندران را در دو مقطع زمانی مورد بحث و بررسی قرار دادند. ایشان ابتدا به پیشینه رژیم حقوقی و شرایط حاکم، نوع حاکمیت و نحوه بهره‌برداری دریای مازندران تا قبل از فروپاشی شوروی اشاره کردند، و سپس در دوره پس از فروپاشی شوروی، نظرات، تفاسیر و دیدگاه‌های مختلف و گاهی متعارض کشورهای منطقه را در خصوص رژیم حقوقی دریای مازندران مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. ایشان اظهار داشتند که سیاست خارجی ما در منطقه به دلیل عدم انجام مانورهای سیاسی به موقع، و به دنبال آن عقب‌نشینی از مواضع و درخواستهای خود، ضعیف بوده است.

در ادامه آقای دهقان زمینه‌های همگرایی و واگرایی در منطقه را بررسی نموده، و در آخر نتیجه‌گیری کردند که تحولات مهم سیاسی آخرین دهه قرن بیستم باعث تحولات اساسی در وضعیت سیاسی، حقوقی، نظامی، اقتصادی، قومی و فرهنگی منطقه مازندران شده است؛ منطقه‌ای که تا چندین سال پیش از مناطق آرام و خفته ژئوپلیتیکی به حساب می‌آمد امروزه فعال شده، و کشورهای واقع در آن بتدریج از انزوای جغرافیایی خارج شده و به دنبال ایفای نقشی در خور توجه، در عرصه بین‌المللی هستند.